



nejbližší celému číslu, jak je vyžadováno, (2) když jsou desetinné body totožné (např. 5.5 %, 17.5 % a 48.5 %), k největšímu procentu uvedenému v daném sloupci (v tomto případě 48.5 %), a (3) když ani jedno z těchto řešení neodstraní problém, problematické prvky se přesunou k odpovědím „nevím“.

¹⁹To je v rozporu s pohledem lingvistů jako Svobodová [2007: 128]. Hodnoty Gesterové nejsou přímo srovnatelné, protože její respondenti byli požádáni ohodnotit seznam daných slov na základě deseti rozdílných kritérií, nicméně mnoho z nich stále považovalo přejímání cizích slov za negativní spíše než pozitivní vliv: 27 % oproti 25 %. 69 % respondentů v „Postojích“, používajících kritéria Gesterové, definovalo výpůjčky jako škodlivé.

²⁰Uváděná procenta se vztahují k poměru dotázaných v určité identifikované skupině, ne k celkovému množství respondentů v průzkumu. Dickinsonova data dále zahrnuje malé množství studentů VŠ s lékařským zaměřením, přírodovědným zaměřením a jiným zaměřením obsaženým v této kategorii.

²¹Viz například Fasold [1993: 215].

²²Holy [1996: 72].

²³Několik méně podstatných kategorií je zde vynecháno.

²⁴Viz Jakobson [1932: 121].

²⁵Formulace Tejnorových domén byla nepatrně odlišná.

²⁶Data odráží ambivalentní charakter situace učitelů, po nichž je požadováno udržování jazykové úrovně a zároveň předávání nových znalostí.

²⁷Dokonce ještě menší množství respondentů (7 %) v Tejnorově studii prohlásilo, že by hledali české alternativy pro taková zdomácnělá slova jako *televize*, *motor*, *kino* a *profesor*.

²⁸Tato zjištění jsou ve výrazném rozporu s výsledky projednávanými v „The legacy and limitations of Czech purism“, kde pouze 30 % respondentů zvolilo české hláskování.

²⁹Jsou deklinovány a zapojeny morfologicky do věty jako pravidelná česká substantiva. Forma *bilbord* je někdy upřednostňována na úkor *billboard*.

³⁰Kolokvialismus *Furt* vykazoval velkou míru schválení na Moravě - Slezku (74 %), v Hradci Králové (67 %) a v oblasti severních Čech (61 %).

Tom Dickins vystudoval Leedskou univerzitu (specializace na ruský jazyk a literaturu a francouzský jazyk a literaturu). V roce 1983 získal na téže univerzitě titul magistra v oboru české literatury. Od roku 1990 učí ruštinu a obecnou lingvistiku na univerzitě ve Wolverhamptonu. Zajímá se zejména o lexikologii, sociolingvistiku, jazykový purismus, přejímání cizích slov, jazykový a politický diskurz. Většina jeho publikací se zabývá jazykovými variacemi a změnami v češtině. Dále Tom Dickins publikoval učební materiály, příkladem může být učebnice ruštiny pro dospělé začátečníky, kterou vytvořil spolu s kolegyní Irinou Mooreovou.

Viz: <http://www.wlv.ac.uk/Default.aspx?page=12044>

Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?¹

Jiří Šafr, Julia Häuberer

Subjective social distances to professions: are there subjective class boundaries in the Czech society?

Abstract: Using the concept of subjective social distance we focus on perceptions of occupational categories. First, the theoretical concept of social distance is introduced as a tool for measuring social stratification. Second, subjective hypothetical interactional distances to 22 occupational stimuli are analyzed with data from the Social Distances 2007 survey. People rate the stimuli hierarchically analogous to occupational prestige and socioeconomic status; however some minor divergences can be detected. Further we focus on differences among gender and members of self identified social classes. The main part assesses the hypothesis of the existence of subjective social class boundaries. The status-continuum is shared by the whole public, yet we can identify mental categorization patterns of professional groupings which draw an intense boundary between white and blue collar professions. Further, four groupings regarded as subjective social class can be identified: higher professionals, female lower professionals, qualified and semi-qualified manual and non-manual workers, and unqualified manual professions with low prestige.

Keywords: subjective social distance, social stratification, subjective class boundaries

Úvod

Profese utváří stratifikaci společnosti nejen v objektivní ale i v subjektivní rovině. Z objektivního hlediska jde o klíčovou determinantu našeho příjmu a v důsledku toho i materiálních zdrojů, které máme k dispozici. Výkon povolání také vyžaduje určitě vzdělání a kvalifikaci, jejichž získání významně utváří – krom vlivu rodiny a okolí i samotného povolání – naše hodnotové orientace a životní styl. V subjektivní rovině nám

pak znalost povolání slouží jako zjednodušená informace o druhém člověku, neboť odráží objektivní pozice (příjem, kvalifikace, způsob života). Profese představuje symbol, pomocí něhož lidé kategorizují osobu na základě svých sociálních preferencí a očekávání [Laumann 1966]. Povolání je tak stále – i přes určitý úpadek významu práce jako determinanty sociálního postavení v pozdně moderní společnosti, kdy roste při utváření identity význam jiných nevertikálních charakteristik





jako kupříkladu generační příslušnosti a způsobu trávení volného času – nejdůležitější zástupce našeho statusu.

Po roce 1990, s tím jak sociální a ekonomické nerovnosti rostly, se postupně zvětšovaly vzdálenosti mezi sociálními vrstvami. V ČR vznikl nový stratifikační systém. Společenské rozvrstvení lze vedle objektivních stránek jako je příjem, vzdělání či moc zkoumat také na základě toho, jak odlišně určité statusové pozice hodnotí sami lidé. Otázce hierarchického uspořádání profesí v očích lidí se nejčastěji věnují výzkumy prestiže povolání. Výsledky ukazují na to, že struktura prestiže profesí je u nás od druhé poloviny devadesátých let stabilní, škála prestiže poskytuje značně věrný obraz skutečných nerovností mezi lidmi a odpovídá složitosti práce jednotlivých profesí více než jejich příjmy [Tuček 2003: 291].

V tomto článku se věnujeme podobnému tématu – subjektivnímu vnímání profesí jako kategorií, nicméně využíváme k tomu poněkud odlišný koncept a metodu: subjektivní sociální distance. Na rozdíl od prestiže povolání sledujeme pravděpodobnost interakce mezi profesními skupinami. Použití tohoto přístupu, dobře známého ze studia etno-kulturních distancí (viz [Ryšavý 2003]), ke studiu stratifikace je u nás relativně nové, ač se jedná o metodu vyvinutou již na přelomu 50. a 60. let. Nejprve v krátkosti představíme odlišná sociologická pojetí sociálních distancí, věnovat se budeme zejména konceptu subjektivnímu, který zavedl E. O. Laumann. V druhé části přinášíme výsledky empirické analýzy subjektivních interakčních distancí k 22 profesím, které jsme zjišťovali ve výzkumu “ Sociální distance 2007”. Vnímáme profese jako hierarchicky uspořádané? Existují shluky profesí, které bychom mohli označit za subjektivní sociální třídy ve vědomí lidí? Kudy vede v naší společnosti hranice mezi těmito třídami?

Sociální distance vyjadřují relační perspektivu sociálních nerovností, kdy dopředu nedefinujeme hierarchicky uspořádané skupiny (třeba pomocí třídního schématu), ale povahu stratifikace určují vzorce vzájemných vztahů mezi lidmi. Vycházíme z předpokladu, že nerovnosti jsou zakotveny v sociálních sítích a distance v sociálním prostoru určuje odlišná míra sdružování (manželství, přátelství) v našem případě mezi profesemi. Sociálně distanční – interakční přístup chápe stratifikaci jako multidimenzionální prostor sociálních vztahů a pozic, který je výsledkem neviditelných vlivů ekonomických, kulturních a sociálních zdrojů na náš každodenní život [Bottero, Prandy 2003].

Sociální distance a interakce

Koncept sociálních distancí má v sociologii dlouhou historii. Jako jeden z prvních použil tento pojem Georg Simmel. Podle něj sociální distance představuje základní princip, který strukturuje soužití lidí, vytváří mezi nimi sociální prostor. Rozlišil dva typy distancí mezi lidmi: sociální, jenž jsou kulturně definované (sdílíme je s jinými lidmi) a vztahují se ke skupinám a osobní, které jsou individuálně konstruované ke konkrétním lidem [Simmel (1908) 1992]. Z jeho pojetí, zdůrazňující míru intimity interakce mezi lidmi, vychází i definice používaná v empirickém výzkumu (R. E. Park, E. Bogardus), podle níž jde o míru pochopení a intimity, která obecně charakterizuje osobní a sociální vztahy.

Různé přístupy k pojmu sociální distance v sociologii a sociální psychologii lze rozdělit do dvou základních rovin

[McFarland, Brown 1973]. V prvním pojetí jako *podobnost*, někdy označovaném také jako strukturní, malá sociální vzdálenost vyjadřuje stav, kdy se dva jedinci či skupiny navzájem podobají z hlediska nějaké vlastnosti, jako např. profese, příjmu, vzdělání, etnického původu, životního stylu, názorů či postojů. Ve výzkumech sociální stratifikace se nejčastěji sledují vzdálenosti na vertikální ose, z objektivního hlediska například relativní příjmové rozdíly mezi profesními skupinami. V rovině subjektivních postojů sem můžeme zařadit zejména výzkumy prestiže povolání.

Druhý *interakční* koncept, vychází ze Simmelova a Bogardusova pojetí, odráží míru afinity mezi lidmi. O nízké sociální vzdálenosti mluvíme tehdy, když se jedinci či skupiny vyznačují vyšší pravděpodobností vzájemných sociálních interakcí, např. když žijí blízko sebe, potkávají se, navazují sňatky, či když jejich přátelé nebo příbuzní pocházejí z odlišné skupiny. Vysokou míru sociální distance nalezneme mezi skupinami, mezi nimiž jsou takovéto sociální interakce nepravděpodobné. Sociální distance tak poukazuje na rozdíl mezi vlastní a referenční skupinou [Allport 2004].

S ohledem na odlišnou metodologii měření rozlišujeme interakční koncept sociálních distancí na *objektivní* a *subjektivní*. V objektivním přístupu měříme varianty skutečného sdružování lidí, z hlediska stratifikace jde o vzájemný výskyt profesí u přátel nebo manželských partnerů, zatímco v subjektivním přístupu zjišťujeme názory na společenské skupiny (např. národnosti nebo profese) – jakou míru intimity vztahu s nimi bychom připustili.

Subjektivní sociální distance ve stratifikačním prostoru

Sociální distance vznikají na základě procesu sociální kategorizace, kterým si vypomáhá naše myšlení při snaze porozumět komplexnosti světa, který nás obklopuje. Utvářením a používáním sociálních kategorií zobecňujeme vlastnosti druhých pomocí sdíleného klasifikačního systému, který popisuje vlastnosti skupin [Allport 2004]. Kategorizace nás vedou k předčasným úsudkům, které mohou mít buď nepřátelskou povahu, nejviditelnější bývají negativní etnicko-národnostní předsudky (ty měří Bogardusova škála sociálních distancí), a nebo láskyplnou tvář, kdy určitou skupinu naopak upřednostňujeme, projevujeme jí náklonnost buď tím, že se s jejími členy stýkáme častěji než s lidmi z jiných skupin, nebo dokonce chceme do takové skupiny sami patřit. Subjektivní sociální distance je tak odvozena z členství ve vlastní skupině (in-group) a klasifikace ostatních skupin (out-group) do specifických kategorií [Poole 1927]. Přitom se uplatňují různé atributy například morálnosti, žádoucnosti, čistoty atd. Podrobně o argumentacích respondentů z kvalitativního výzkumu sociálních distancí, koho u nás považují „ve společnosti dole“ pojednává stať K. Vojtíškové [2007].

V tomto článku se zabýváme distancemi ke skupinám profesí z hlediska hypotetických interakcí s nimi. Pochopitelně že při reálném výběru partnera, podobně je tomu u přátel, nevolíme jen ze zcela stejné skupiny povolání jako je naše, ale spíše máme tendenci vybírat si kolem sebe lidi obecně s rovnocenným či podobným statutem. S nadsázkou řečeno, zdravotní sestry si neberou za muže zdravotní bratry ale spíše lékaře. Stereotypy i vzorce vzájemných interakcí jsou tak často genderově podmíněné, jak uvidíme v empirické části, příkla-





dem pozitivního stereotypu o profesních skupinách může být zvýšená ochota k interakci – u mužů vzít si za manželku zdravotní sestru či provdat se za projektanta-inženýra u žen.

Subjektivní sociální distance měří osobnostně-skupinové vztahy a jejich změny, používání stereotypů v těchto vztazích. Jedná se o pokus využít „pocitových reakcí jako prostředek k porozumění lidského chování“ [Bogardus 1947]. Subjektivní distance odráží míru vnímání a intimitu, která charakterizuje existující sociální vztahy i vztahy, ke kterým dosud nedošlo [Bogardus 1925].

Bogardus navrhl známou škálu k měření sociálních distancí mezi etnickými a národnostními skupinami. Již v padesátých letech 20. století se v americké sociologii objevily první pokusy, které tuto metodu použily při výzkumu sociální stratifikace. Průkopníkem tohoto přístupu byl Edward E. Laumann, který představil zcela novou teoretickou koncepci stratifikace společnosti jako interakčního systému [Laumann 1966]. *Subjektivní sociální distancí* definoval jako „postoj *ega* vůči druhé osobě (*alter*) s určitým statusovým atributem (jako např. povolání), který obecně určuje charakter interakce, kterou by *ego* podstoupilo s uvažovaným objektem. Povaha této interakce se pohybuje na škále sociálně vymezené intimity“ [Laumann 1966: 29]. Na počátku šedesátých let uskutečnil výzkum, který, krom objektivní sociální distance dané postavením v sociální síti (profese přátel a sousedů), zkoumal v rovině subjektivní pomoci upravené Bogardusovy škály, zda reflexe stratifikačního prostoru má povahu kontinua, či zda lze hovořit o uzavřených entitách (subjektivních třídách).

Vnímají lidé stratifikační uspořádání profesí jako souvislé a nebo lze v jejich představách o profesích nalézt určitá seskupení, která by vytvářela mezitřídní hranice? Laumann formuloval dvě hypotézy [Laumann 1966: kap. 4]. Podle *hypotézy statusového-kontinua* lze sdílené mentální kategorizace profesí uspořádat do spojité řady. Tato podoba odpovídá americké představě o socioekonomickém statusu/prestíži jako relativně průchodných vrstvách. Alternativní pohled představuje *hypotéza o existenci subjektivních sociálních tříd* – z hlediska sociálně distančních podobností lze nalézt skupiny povolání, které odpovídají určitému tradičnímu (socioekonomickému) pojetí třídních seskupení. Analýzou škál subjektivních distancí a porovnáním hodnot socioekonomického statusu (SEI) mezi skupinami profesí daných intervaly na distanční škále, došel Laumann k závěru, že hypotézu je třeba reformulovat do jemnější podoby, v níž je několik více či méně odlišných profesních skupin uspořádáno podél obecného kontinua prestiže. Tyto profesní seskupení, ač se v nich objevují i skutečné vzájemné interakce (nízké objektivní distance dané výskytem přátel), jsou fluidní a mají relativně prostupné hranice. Laumann pak v závěru tvrdí, že o stratifikačním systému v městském prostředí v Americe první poloviny šedesátých let nelze uvažovat jako o třídním systému, v němž by třídy představovaly seskupení s jasně identifikovatelnými všemi lidmi sdílenými identitami, s výjimkou nejvyšší a nejnižší statusové skupiny, které se vyznačují určitou uzavřeností. Připouští nicméně existenci více diferencovaných latentních struktur, které veřejnosti nemusejí být jednoznačně rozeznávány. Stejnou otázku, zda lze v představách české veřejnosti nalézt uspořádání profesí na základě hypotetické interakce s nimi, si klademe i v následující části.

Škály sociální distance k profesím v ČR

Vnímané interakční distance k profesím zjišťoval výzkum „Sociální distance 2007“.² Krom distancí k profesím sledoval podrobně také sociální síť (postavení přátel a tzv. generátor statusových pozic), představy o skupinách povolání a uspořádání společnosti a jak lidé chápou sociální třídy.

Respondentů jsme se podobně jako Laumann [1966] ptali pomocí Bogardusovy škály na postoje k 22 povoláním. Otázka zněla: „Budu Vám postupně číst různá povolání. U každého z nich mi prosím řekněte, zda byste je měl/a rád/a za ...“. Následovaly možnosti: manžel/ka, zeť/snacha, nejbližší kamarád, častá návštěva, člen sportovního klubu/zájmového sdružení, souseď/ka, nechci mít nic společného.³ Dotazovaný měl vybrat jednu odpověď vyjadřující míru intimity kontaktu s danou kategorií povolání. Na rozdíl od původního Laumannova přístupu, kde se respondenti vyjadřovali ke každé možnosti na škále souhlasu,⁴ náš dotazník obsahoval pouze jednu ordinální škálu – čím vyšší hodnota tím menší ochota k interakci, resp. vyšší sociální distance (nejnižší distance u „manžel/ka“ až nejvyšší u „nechci mít nic společného“). Výběr profesí vycházel ze seznamu použitého Laumannem [1966] a výzkumem kognitivních představ o světě profesí [Coxon at al. 1986]. Jednak zohledňoval rovnoměrné zastoupení povolání z hlediska jejich prestiže a socioekonomického statusu (zastoupeny jsou rovnoměrně hlavní třídy klasifikace zaměstnání KZAM), jednak byly vybrány profese dostatečně známé a početně v populaci zastoupené.

Nejpodstatnější rozdíl našeho výzkumu oproti původní americké studii E. O. Laumanna v 60. letech představuje skutečnost, že zaprvé názory byly zjišťovány jak u mužů tak i u žen a zadruhé profese byly uvedeny v přechýleném tvaru, tj. jak pro muže tak pro ženy. Důvod je prostý, stratifikační systém vyspělých společností prodělal za posledních 40let významnou změnu. Zvýšil se podíl žen na pracovním trhu a některé profese v důsledku toho přestaly být čistě mužskou záležitostí. Odlišnostem vnímání distancí k profesím mezi muži a ženami a vůči typicky mužským a ženským profesím se budeme věnovat dále. Pro usnadnění čtení textu uvádíme názvy profesí v nepřechýleném tvaru, tedy tak jak jsou nejčastěji používány v běžném jazyce (a v důsledku toho reprodukují genderové stereotypy).

Hierarchie profesí

Výsledné pořadí oblíbenosti profesí ukazuje tabulka 1, ve které jsou profese uspořádány podle průměrné hodnoty jednotlivých škál. Pořadí profesí tak tvoří jejich celkovou interakční oblíbenost. Zdůrazněme slovo *obecnou*, neboť se jedná o hodnotu, ve které nerozhoduje stratifikační postavení respondenta. Hypoteticky, pokud by platila tzv. hypotéza o podobnosti [Laumann 1966: kap. 3] a všichni respondenti vykonávali jedno povolání, pak by se tato profese umístila na prvním místě. V další části, která testuje hypotézu o existenci subjektivních profesních tříd, proto budeme kontrolovat vliv třídního postavení respondenta.

Respondenti vyjadřovali ochotu k pozitivní interakci se všemi hodnocenými profesemi, nejvyšší průměrná hodnota vyjadřující největší distanci odpovídá v případě profese *metaře* kategorii „soused“. V jednoduchosti lze na základě průměrné



Tabulka 1. Subjektivní sociální distance, řádková procenta, průměry a směrodatné odchyly, hodnoty ISEI a SIOPS

	1. manžel/ka	2. zeť / snacha	3. nejbližší kamarád/ka	4. častá návštěva	5. člen sport. klubu /zájmov. sdružení	6. soused/ka	7. nechci mít nic společného	Neví/odmítl odp.	Průměr	SD	ISEI	SIOPS	Společenská užitečnost
Lékař/ka	35,2	20,7	18,4	8,0	3,5	9,3	0,8	5,4	2,5	1,6	88	77	9,3
Právník/čka, advokát/ka	25,6	22,3	17,8	12,2	4,8	9,4	2,5	10,7	2,9	1,7	85	69	7,9
Majitel/ka / vedoucí obchodu	29,4	12,2	17,6	10,3	3,8	13,8	3,0	8,0	3,0	1,9	49	47	6,6
Zdravotní sestra / ošetřovatel	19,5	22,1	23,6	12,7	4,6	13,2	0,6	11,4	3,0	1,6	55	53	8,6
Ředitel/ka podniku	28,0	13,8	15,2	9,2	6,3	12,4	6,2	12,7	3,2	2,0	70	60	7,3
Projektant/ konstruktér/ka	19,0	15,3	16,0	11,4	6,7	15,1	5,1	14,1	3,4	1,9	69	54	7,3
Programátor/ IT specialista/tka	17,5	15,3	18,2	12,3	6,8	13,2	5,7	5,6	3,4	1,9	71	51	7,2
Automechanik/ čka	9,6	15,5	32,0	13,4	7,4	15,8	0,8	9,9	3,5	1,6	34	42	6,9
Nižší nebo mzdový/á účetní	12,2	12,0	19,3	15,3	8,7	15,5	4,6	7,9	3,7	1,8	51	45	6,5
Učitel/ka ZDŠ	12,7	13,9	19,0	14,7	8,4	16,5	6,8	14,0	3,7	1,9	66	57	8,4
Univerzitní profesor/ka	14,6	13,7	14,7	13,6	8,5	16,4	7,6	11,1	3,8	1,9	77	78	8,4
Sekretářka / asistent	11,8	11,6	17,5	12,4	9,3	16,0	7,4	17,1	3,9	1,9	51	44	5,8
Truhlář/ka	8,2	8,9	26,2	15,4	9,7	18,6	3,6	18,9	3,9	1,7	33	38	6,6
Číšník / servírka	6,7	7,7	22,2	16,4	12,3	16,8	6,6	8,9	4,1	1,7	34	22	5,9
Policista / ka	9,9	11,4	20,3	11,0	9,5	18,0	12,1	11,4	4,1	1,9	50	40	7,5
Prodavač/ ka v hypermarketu	6,5	6,8	24,3	15,3	10,7	19,7	6,0	9,4	4,1	1,7	25	23	6,3
Řidič/ka nákladního auta	6,0	7,4	22,1	14,9	11,4	20,3	5,3	16,5	4,1	1,7	34	33	6,4
Dělník/ce v továrně	5,8	5,2	20,6	14,0	13,1	21,6	5,6	4,2	4,3	1,7	24	30	6,4
Mistr/ová v továrně	7,6	6,7	15,0	13,9	14,0	21,8	7,1	12,4	4,3	1,8	42	46	6,2
Nekvalif. stavební dělník/ce	2,9	2,6	13,4	9,9	14,6	25,1	14,4	14,0	5,0	1,6	21	15	5,2
Uklízečka / uklízeč	3,7	2,8	13,2	8,9	12,9	27,7	14,3	10,9	5,0	1,7	16	21	5,5
Metař/ metařka	2,3	1,3	8,4	7,4	10,6	26,7	24,4	3,6	5,5	1,6	23	13	5,1

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 1197, N= 799 (listwise), nevážená data

Poznámka: pořadí profesí dle průměrné hodnoty škál sociální distance korelace mezi průměry škál sociální distance a SIOPS R = 0,82; ISEI R = 0,79 a společenské užitečnosti R = 0,79

hodnoty škály profese rozdělit do tří skupin dle míry oblby. První skupina nejoblíbenějších profesí (lékař až programátor) odpovídá v průměru kategorii hypotetické interakce „nejbližší kamarád/ka“. Druhé, řekněme průměrně kladně hodnocené skupině (automechanik až tovární mistr) respondenti připisují míru intimity na úrovni častých návštěv, zatímco třetí skupina (nekvalif. stavební dělník až metař) je již vnímaná poměrně vzdáleně, byť stále pozitivně. V průměru ji definuje hypotetická interakce, ve které by člověk s daným povoláním mohl být členem sportovního klubu nebo zájmového sdružení či sousem.

Průměry škál uspořádaly profese na zřetelném kontinuu od stratifikačně nejvýše položených s vysokou mírou odbornosti a prestiže (lékař, právník) až po nejméně ceněné nemanuální nekvalifikované práce (uklízečka, metař). Horní polovina tabulky tak obsahuje profese nemanuální tzv. bílé límečky dolní pak profese manuální tzv. modré límečky. Pořadí získané z průměrů na škálách sociální distance koreluje do značné míry mezi dvěma mezinárodními stratifikačními škálami prestiže (SIOPS) a socioekonomického statusu (ISEI) (viz tabulka 1).⁵ Nicméně určité rozdíly mezi odlišnými přístupy k měření stratifikace lze nalézt. Výjimky oproti pořadí dle šká-

ly prestiže SIOPS – a zřejmě tedy i oproti tomu, co bychom laicky očekávali – tvoří vyšší postavení u profese automechanika (jako manžel/ka oblíben až tak není, ale třetina respondentů by si ho uměla představit za nejbližšího kamaráda), číšníka a velmi oblíbeného majitele/vedoucího obchodu. Naopak nižší umístění oproti pořadí na základě prestiže najdeme u univerzitního profesora, mistra v továrně a učitele na základní škole. Podobně je tomu i v případě socioekonomického statusu ISEI.

Výzkum se dotazoval také na obecnou prospěšnost pro společnost u stejného seznamu povolání.⁶ Porovnáme-li obě škály, pak z hlediska společenské užitečnosti lidé hodnotí lépe policistu, učitele a univerzitního profesora, zatímco ve vzájemných vztazích považují za bližší majitele/vedoucího obchodu, sekretářku (viz poslední sloupec v tabulce 1). Celkově je sice pořadí profesí z hlediska obou přístupů opět podobné, nicméně některé rozdíly poukazují na to, že se významově jedná o odlišná měřítka subjektivního hodnocení sociální stratifikace. Dobře je to vidět na případě policisty, kterážto profese je vysoce oceňovaná pro společnost, ale z hlediska možné interakce jí lidé nepovažují za příliš blízkou.⁷

Připomeňme, že koncept sociální distance představuje poněkud odlišný úhel pohledu na stratifikaci než prestiž povolání či socioekonomický status. Všechny tyto stratifikač-

ní míry spolu navzájem pochopitelně souvisí, nicméně každá vychází u odlišného teoretického zázemí. Zatímco u prestiže jde o vážnost, úctu, oblibu či obecnou žádanost (nebo také jak trefně říkají někteří autoři: „pouze to, co měří sociologové jako prestiž povolání“), u socioekonomického statusu kapacity profese přinášet konverzi vzdělanostního kapitálu (vzdělání) na ekonomický kapitál (příjem), tak v konceptu subjektivních sociálních distancí jde o míru přípustitelné interakce *ega* (respondenta) s kategoriálním označením profese.

Hodnotící škála nabídnutá respondentům v sobě nese určitý sociální význam, na rozdíl od výzkumu prestiže se nejedná o prostou míru souhlasu ale o popis možných interakčních vztahů vyjadřují míru intimity, kterou by respondent byl ochoten podstoupit. Proto je zajímavé posoudit i početní zastoupení dvou nejvyhraněnějších kategorií sňatku a vysloveně negativní dopovědi „nechci mít nic společného“. Za neoblíbené – s nimi by nechtělo mít nic společného nejvíce respondentů – lze označit tyto profese: nekvalifikovaný stavební dělník, uklízečka (do 15%) a metař, u kterého je negativních dokonce více jak čtvrtina odpovědí. Na druhé straně nejnižší distanci má z hlediska možnosti sňatku profese lékaře (35% odpovědí) a dále majitele/ky nebo vedoucí/ho obchodu a ředitele/ky podniku a právníka/právníčky (více jak čtvrtina odpovědí). Dodejme, že v případě ochoty ke sňatku s člověkem dané profese jsou mezi muži a ženami patrné určité rozdíly, o kterých pojednáváme dále.

Věnujme ještě alespoň v krátkosti pozornost chybějícím odpovědím. Nejčastěji se vyskytují u těchto profesí: truhlář, řidič, sekretářka, projektant, učitel ZDŠ, nekvalifikovaný sta-

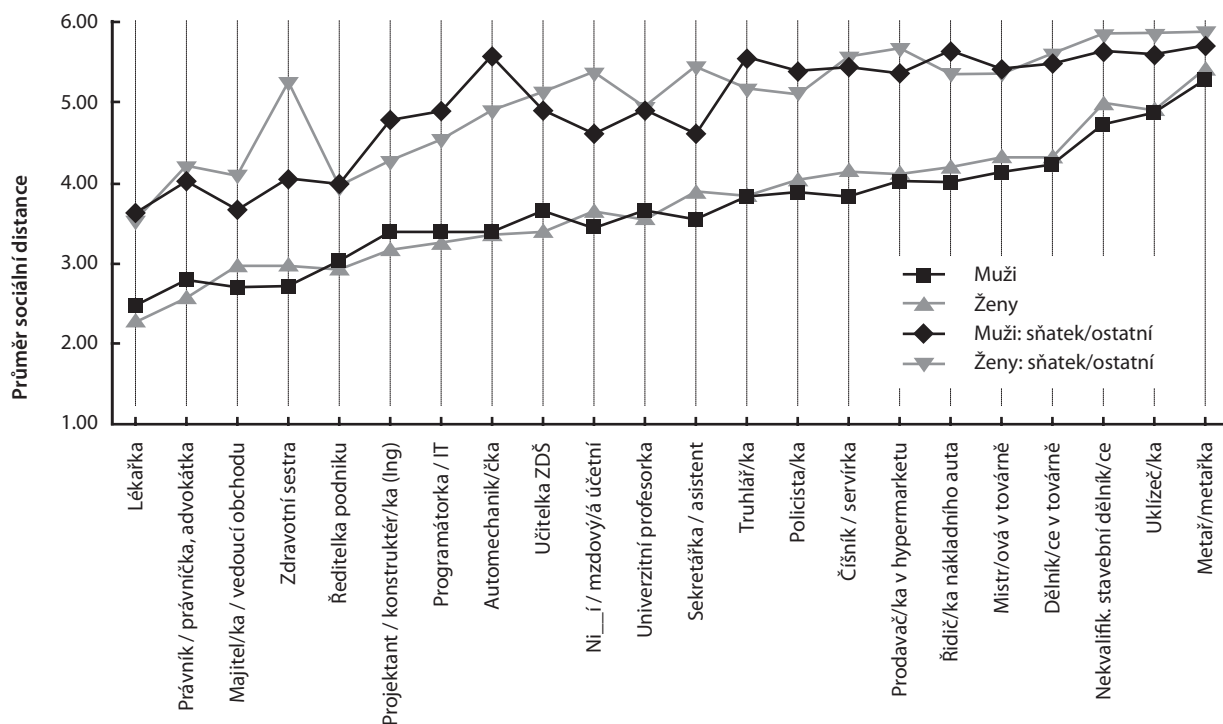
vební dělník, ředitel podniku, tovární mistr (nad 12%). Vzhledem k jejich různorodosti jak z hlediska prestiže tak genderových specifík není v neschopnosti či neochotě hodnotit profesní kategorie patrný žádný trend (odpovědi nevím/odmítl viz tabulku 1). Neochota odpovídat souvisí u některých kategorií profesí se vzděláním. Lze ji poněkud překvapivě vysledovat u vysokoškoláků, krom majitele obchodu jde o manuální nízko kvalifikované profese číšník/servírka, dělník, řidič, uklízečka, stavební dělník a mistr. Podobnou tendenci lze pozorovat obráceně i u lidí s vyučením, kteří často neumí ohodnotit vztah k profesi profesora VŠ a programátora. Neschopnost hodnotit profesní kategorie roste s jejich vzdáleností od statusové pozice respondenta. Dále budeme analyzovat soubor, ve kterém respondenti odpověděli pouze na všechny položky baterie sociálních distancí k profesím (metoda listwise).

Posuzují profese muži a ženy stejně?

V prvním kroku jsme si položili otázku, zda hodnoty škál sociálních distancí k profesím nejsou genderově podmíněné. Jednak s ohledem na to, zda respondent je muž a nebo žena a jednak, zda zahrnutí profesí, které jsou typické ať už pro muže nebo pro ženy a důsledné přechylování pro všechny profese neovlivnilo výslednou validitu škál.

Průměrné hodnoty sociálních distancí k profesím pro respondenty muže a ženy odděleně ukazují že, vnímání mužských a ženských profesí u některých profesí v naší společnosti přetrvává (obrázek 1, dolní dvě křivky). To nepřímou poukazuje na validitu použitého nástroje, neboť respondenti

Graf 1: Průměry škál sociální distance profesí, muži, ženy



Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: rekódovaná verze škály v dolní části grafu má hodnoty 0= manžel/ka a 1 = ostatní
Celá škála (0-6) je na hlavní ose Y a rekódovaná na vedlejší ose Y vpravo

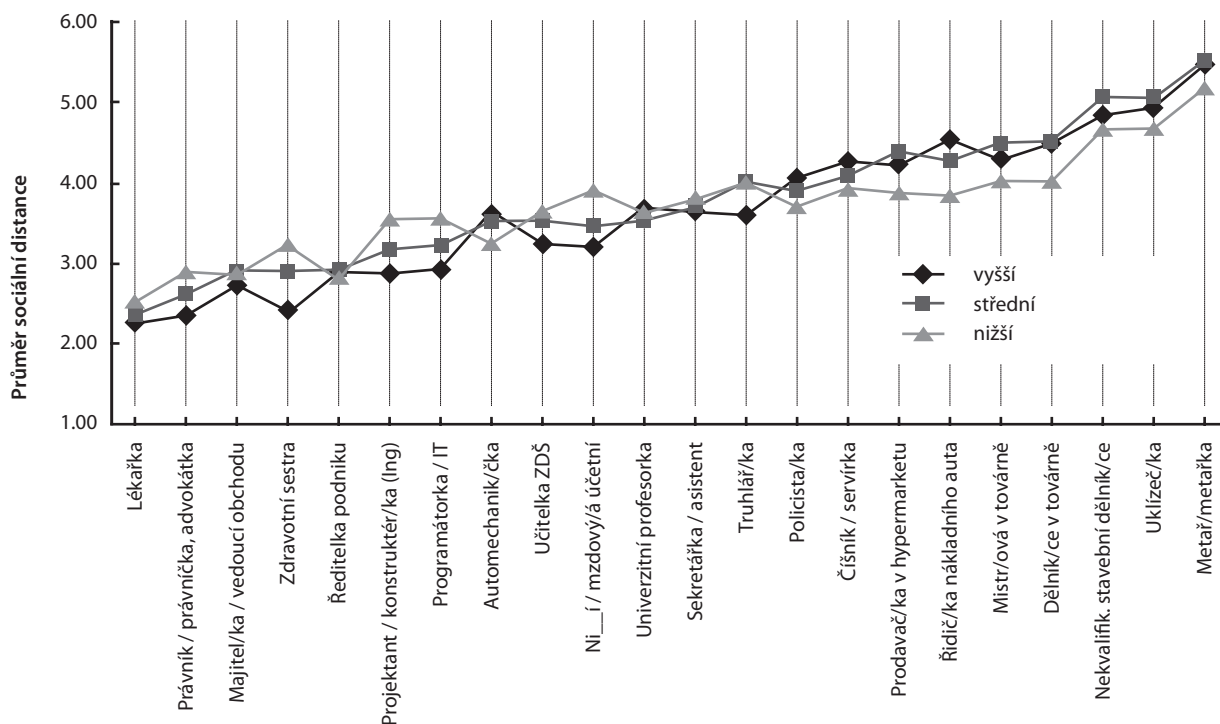
nehodnotili profese mechanicky a unifikovaně bez ohledu na věcný význam škály. Neboť nepatrný rozdíl v hodnotách sociální distance mezi muži a ženami lze nalézt u profesí, které jsou genderově typické – pracují v nich převážně ženy. Jde o zdravotní sestru, sekretářku a nižší mzdovou účetní, číšníka/servírku a pravděpodobně také vedoucí/ majitele/ku obchodu (T- test, sig. $p < 0,05$). Dále ženy oproti mužům pocítují vyšší distanci k profesi číšníka/servírky a stavebního dělníka. Genderová podmíněnost procesu kategorizace (generalizace) u vysloveně genderově typických profesí – připomeňme, jde o láskyplný předsudek pozitivního charakteru – je patrná sledujeme-li rozdíly mezi nejbližší kategorií „vzal/a by si za manžela/manželku“ a zbytkem odpovědí (horní křivky v obrázku 1). Muži upřednostňují z hlediska sňatku zejména profesi zdravotní sestry, zatímco ženy inženýra projektanta a automechanika. Naopak v porovnání s muži si umějí méně představit za životního partnera metaře, stavebního dělníka, uklízeče, truhláře, řidiče a prodavače. Celkový pohled na pořadí profesí podle průměrů škál napovídá, že distance profesí jsou u mužů a žen v podstatě stejné. V pořadí se liší o tři pozice pouze zdravotní sestra a sekretářka. Přes uvedené nepatrné odchylky, které jsou v logickém souladu s rozšířenými stereotypy v naší společnosti, lze konstatovat, že škály profesních distancí nejsou jako takové výrazně ovlivněny genderovými specifiky, ať už jde o pohlaví respondenta nebo o genderovou charakteristiku posuzované kategorie. V následující části proto prezentujeme analýzy pro soubor mužů a žen dohromady.

Rozdíly v distancích k profesím mezi sociálními třídami

Dosud jsme sledovali hodnoty sociální distance bez ohledu na stratifikační postavení toho, kdo je vyjadřuje. Koncept sociálních distancí je však svou povahou relační – na hodnocení má vliv vlastní postavení, proto je třeba při posuzování ochoty k interakci s určitou profesní skupinou zohlednit sociální status respondenta, tj. vzdálenost jeho postavení od posuzované kategorie. K určení této pozice použijeme subjektivní sociální třídu, ke které se dotázaní sami přihlásili. Vzhledem k nerovnoměrnému rozložení odpovědí – nikdo se v naší společnosti nehlásí k nejvyšší třídě – jsme počet třídních kategorií museli redukovat na pět.⁸

Hodnocení profesí je ovlivněno vlastním postavením [Laumann 1966: kap. 3]. Podívejme se proto v krátkosti na to, zda se respondenti významně liší v imaginárních interakcích s profesními kategoriemi v závislosti na tom, do jaké sociální třídy sami sebe zařazují (viz obrázek 2). Na první pohled je patrné, že z hlediska pořadí příslušníci všech tříd sdílí zhruba stejnou představu o profesních kategoriích. Test významnosti rozdílu průměrů však ukazuje, že rozdíly jsou zejména mezi nejvyššími a nejnižšími třídami statisticky významné. Lidé z nižších tříd hodnotí lépe většinu dělnických profesí. Naopak lidé z vyšší třídy vidí jako sobě bližší některé odborné nemanuální profese (např. ředitel podniku, univerzitní profesor). Projevuje se tak efekt interakční blízkosti na základě podobnosti (like-me). Mezi vyššími a středními třídami nejsou v hodnocení profesí výraznější rozdíly, kromě kategorie ředitel podniku.

Graf 1: Průměry škál sociální distance profesí, subjektivní sociální třídy



Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: * rozdíl průměrů mezi třídami (one-way anova) signifikantní na $p < 0,05$

Vzhledem k tomu, že předmětem tohoto článku není ověřování hypotézy o podobnosti (like me) vs. referenční prestiže [Laumann 1966: kap. 3], tedy tomu, zda lidé vzhledem k vlastní pozici hodnotí podobné profese pozitivněji a nebo preferují prestižnější povolání než je jejich vlastní, ponecháme tuto otázku otevřenou pro budoucí analýzy [viz Häuberer 2008].

Symbolický prostor profesí – existují třídní hranice?

Nyní přistoupíme k hlavní části analýzy, ve které budeme hledat odpověď na otázku, zda v myslích lidí existuje něco jako subjektivní třídní hranice. Jsou některé profese vnímány jako navzájem si podobnější? Existují v jejich hodnocení nějaké struktury, které bychom mohli označit za subjektivně vnímané sociální třídy?

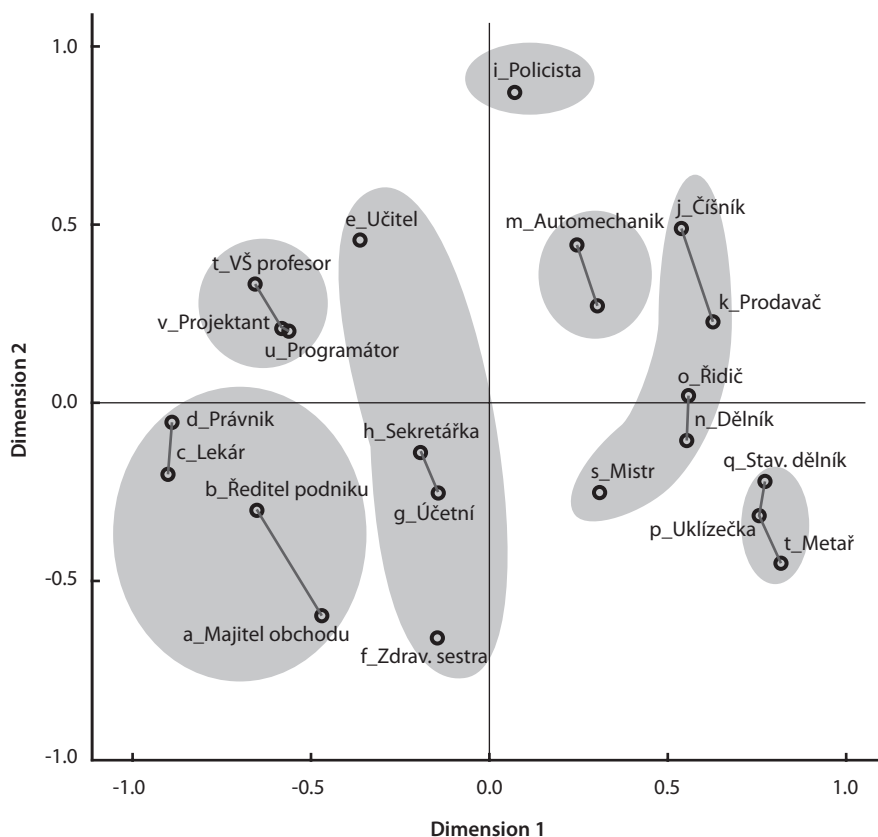
Ke komplexnímu posouzení struktury blízkosti jednotlivých profesí jsme vytvořili korelační matici škál profesí (není uvedena), ve které kontrolujeme vliv třídního postavení respondenta (použity jsou neparametrické Spearmanovy korelační koeficienty). Matice zobrazuje vzájemné distance resp. blízkost jednotlivých profesí. Za účelem posouzení skupinové struktury distancí mezi profesemi jsme matici dále převedli jednak

pomocí metody mnohorozměrného škálování do dvourozměrného prostoru (vstupní matice podobnosti) a jednak jsme hledali optimální seskupení profesí s použitím shlukové analýzy.

Technika mnohorozměrného škálování umísťuje relativní vzdálenosti mezi páry objektů (v našem případě profesí) do co nejmenšího počtu dimenzí, tak aby uskupení bylo možno na základě podobnosti ve vytvořeném prostoru smysluplně interpretovat. V obrázku 3 subjektivní sociální distance utváří symbolický prostor profesí. Vidíme, že jejich uspořádání podél osy X odpovídá obecnému kontinuu prestiže a sociálního statusu (lékař a právník na jedné straně vs. metař a uklízečka na druhé), jak bylo patrné již v předchozí analýze četností. Na první pohled je patrná linie – označit ji můžeme za subjektivní třídní hranici – mezi bílými límečky (nemanuálně pracující) na levé straně a modrými límečky na pravé (manuální profese). Druhou vertikální dimenzi ovšem nelze jednoznačně interpretovat, nenese v sobě ani aspekt morálního hodnocení ani jednoznačně genderovou linii představ o profesních skupinách.

Podrobnější odpověď na otázku existence subjektivních sociálních tříd nám poskytne hierarchická shluková analýza. Umožňuje najít skupiny vnitřně stejnorodých proměn-

Graf 3: Sociální distance profesí. Multidimenzionální škálování. (Proxscal)



Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: intervalové relativní vzdálenosti, normalizovaný stress 0,04066

Subjektivní sociální třída měřena v pěti kategoriích, vstupní matice pořadových korelačních koeficientů (Spearmanovo Rho). Vyznačeny jsou seskupení s 12 shluky a 7 shluky.

ných, které jsou současně co nejméně podobné s proměnnými z jiných klastrů. Výsledky shlukování ukazuje stromový graf v obrázku 4, použita byla metoda průměrné vzdálenosti, jejíž předností je posuzování všech vzdáleností prvků skupin. V analýze se postupně slučují profese na základě podobnosti. V posledním kroku vyjadřujícím největší distanci se povolání rozdělila na skupinu nemanuálních a manuálních profesí, ze které se v předchozím kroku vydělila profese policisty. Rovněž v symbolickém prostoru profesí je postavení policisty vzhledem k ostatním nejvzdálenější (viz obrázek 3).⁹

Vzniklá spojení profesí v řešení se sedmi shluky jsou vyznačena v obrázku 3. Většina z nich odpovídá reflexi statusových skupin či dokonce uskupení mající povahu sociálních tříd (definujeme-li třídu skrze podobné postavení na trhu práce a shodnou mírou prestiže). U některých z nich však můžeme hovořit spíše o *situsech*. Ty představují skupiny povolání dané pozicí horizontálního charakteru, které tvoří profese s podobnou mírou hodnocení (prestiže), vnitřně konzistentní zároveň s vnější variací a daných povahou oboru (např. věda, obchod) [Hatt 1950].¹⁰

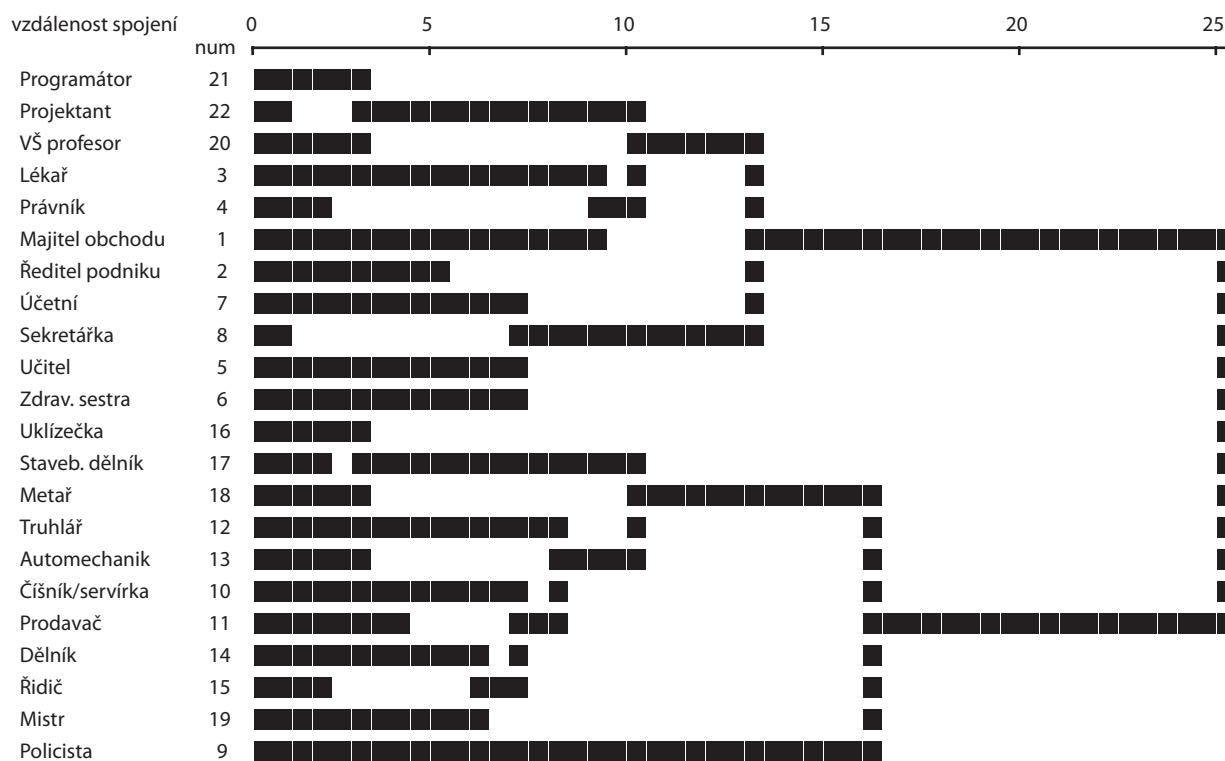
K posouzení do jaké míry se laická představa o třídícím uspořádání shoduje se sociologickými koncepty tříd, danými

Tabulka 2. Průměrné hodnoty škály sociální distance, ISEI a SIOPS pro profesní skupiny z řešení do 7 shluků

	Soc. distance	ISEI	SIOPS
Odborné profese: ostatní (lékař, ředitel)	2,9	72	61
Odborné profese: technické (projektant)	3,5	68	63
Ženské odborné profese (zdr. sestra, sekretářka)	3,6	56	50
Dělnické profese kvalifikované, řemeslné	3,7	32	40
Policista	4,1	50	40
Rutině nemanuální a polokvalif. manuální profese	4,2	35	31
Nekvalifikované dělnické a pomocné profese	5,1	20	16

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Graf 4: Seskupení profesí. Hierarchická shluková analýza. Stromový diagram

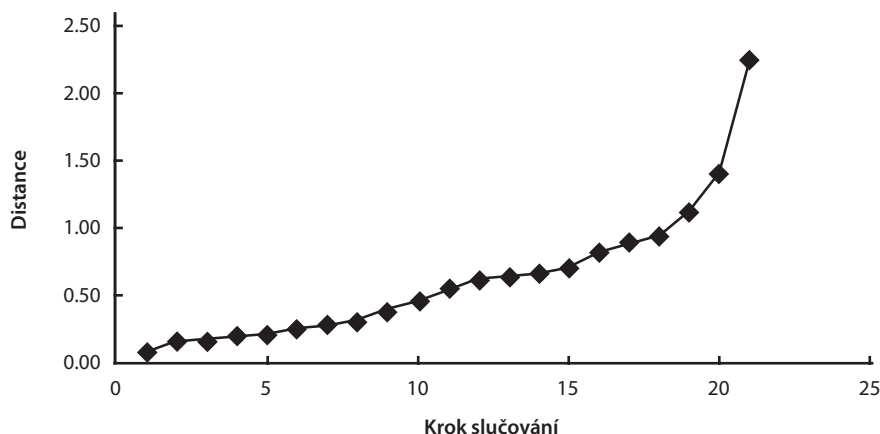


Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: metoda průměrné vazby, čtverec euklidovské vzdálenosti, vstupní matice vzájemných korelací škál při kontrole vlivu subjektivní sociální třídy.

K určení optimálního počtu shluků – profesních seskupení/tříd nám jako pomocné kritérium posloužil graf slučování (obrázek 5), který zobrazuje hladinu vzdálenosti mezi shluky v každém kroku spojování. Zlom křivky není, krom dvou prvních shluků dělicích povolání na manuální a nemanuální, zcela jednoznačný. Za místo s největším rozdílem mezi kroky, které nejlépe odráží strukturu vzdáleností, můžeme považovat 15. krok, který odkazuje k sedmi shlukům.

Graf 5: Graf slučování. Hierarchická slučovací analýza



Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

pozici na trhu práce a v zaměstnání či vlastnictvím výrobních prostředků, nemáme v baterii otázek dostatečný počet ani adekvátní výběr kategorií profesí. Většina posuzovaných povolání představuje zaměstnanecké pozice, zastoupeny nejsou ekonomické činnosti spojené s podnikáním a vlastnictvím výrobních prostředků (i když některé mohou být vykonávány jako živnost, např. právník či automechanik). Pouze profese ředitele podniku a mistra v továrně v sobě obsahují řídicí postavení.

Ve zkoumaném výběru profesí jsou patrné dvě skupiny vysoce prestižních odborných povolání, které můžeme označit za situusy: převážně technického ražení (projektant, programátor, profesor) a seskupení ostatních odborných povolání tvořené jednak praktičtějšími profesemi, které jsou v častém kontaktu s lidmi a disponují vysokým symbolickým kapitálem (lékař, právník), a jednak profesemi vyznačujícími se hierarchickou řídicí pozicí a ekonomickým kapitálem (ředitel, majitel obchodu). Dodejme, že v jiném řešení shluků pomocí Wardovy metody, jenž je silná při hledání kompaktních klastrů, se tyto dvě podskupiny ve stejném kroku vydělily samostatně. Uvedená seskupení odborníků jsou uvnitř z hlediska povahy práce i socioekonomického statusu poměrně homogenní (průměrné hodnoty stratifikačních škál skupin profesí jsou uvedeny v tabulce 2). Můžeme je proto, v souladu s jejich pozicí v objektivní třídní klasifikaci EGP, považovat za podskupiny – situusy uvnitř subjektivně vnímané třídy vysokých odborníků. Další, vzhledem k předchozí relativně blízkou skupinu nemanuálních odborných profesí s převahou zastoupení žen (učitel/ka, sekretářka, účetní, zdravotní sestra), lze spíše označit za třídní. Někdy se s určitou nadsázkou v souvislosti s těmito profesemi hovoří o „růžových límečkách“.

Pomineme-li na rozhraní mezi bílými a modrými límečky stojící profesí policisty, tak v případě modrých límečků existuje v názorech lidí na jedné straně blízce nemanuálním profesím hodnocená skupina kvalifikovaných řemeslných profesí: automechanik, truhlář (řešení s osmi shluky) a na druhé nekvalifikovaných povolání: stavební dělník, uklízečka, metař. Mezi těmito dvěma skupinami lidé umísťují blízko sebe v symbolickém interakčním prostoru profese víceméně polokvalifikované, pracující převážně manuálně (s výjimkou kvalifikovaného

továrního mistra): řidiče, prodavače, číšníka/servírku a dělníka v továrně (viz obrázek 3). Povaha uvedených tří seskupení a zejména fakt, že poslední jmenované je profesně značně heterogenní, ukazuje na to, že v české společnosti již nepřevládá zcela jasně vykrystalizovaná představa o dělnické třídě spojená s výrobou. Nejnižší hodnocenou skupinu nekvalifikovaných profesí s nejvyšší sociální distancí, nízkou prestiží a statusem, která odkazuje k nejistému postavením na trhu práce (stavební dělník, uklízečka, metař), ovšem lze jednoznačně označit za subjektivně vnímané třídní seskupení.

Sledované skupiny povolání v této úrovni spojení, sice lze umístit na stratifikační kontinuum, ale tradičnímu socioekonomickému pohledu na třídní seskupení zcela jednoznačně neodpovídají. Pokud uvažujeme pět shluků, v nichž se sloučily vysoce odborné profese do jedné skupiny a dělnické a rutinně nemanuální do jiné, pak dostaneme jakési čtyři subjektivně vnímané třídy (pomineme-li specifickou pozici profese policisty), vyznačeny jsou v obrázku 4: *vysocí odborníci, odborné ženské profese, manuálně a rutinně nemanuální pracující a nekvalifikované manuální povolání s nízkou prestiží*.^{11 12}

Nesmíme ale zapomínat, že tyto subjektivně vnímané třídy jsou dány výběrem posuzovaných profesí. Pokud by byl k posouzení předložen jiný seznam, mohla by teoreticky vzniknout odlišná mapa profesních distancí. Nicméně lze se domnívat, že výsledky našeho výzkumu ukazují základní kontury reflexe stratifikačního systému u nás.

Závěr

Položili jsme si otázku, zda v názorech české veřejnosti existují mentální kategorizační schémata profesních seskupení, která by vymezovala subjektivní třídní hranice. Odpověď má dvě roviny. V rovině obecnější se lze setkat s jasným rozlišením mezi manuální a nemanuální prací tj. mezi modrými a bílými límečky. Pokud bychom však hledali mezi zkoumanými 22 profesemi vyhraněná zcela konzistentně vnímaná třídní seskupení (z hlediska sociologické teorie dané podobným postavením na trhu práce), odpověď již tak zcela jednoznačně být nemusí. Uvažovat můžeme o sedmi vnímaných skupinách, kdy ty nejvýše a nejnižší postavené lze označit za jednoznačné třídní – vysocí odborníci a nekvalifikované pomocné profese,



zatímco některé je lépe považovat za situsové seskupení, zejména skupiny vysoce odborných profesí (technické, v kontaktu s lidmi, řídicí). Kategorie manuálně a rutinně nemanuálně pracujících ve službách je značně heterogenní, v představách lidí kvalifikovaný mistr s rozhodovací pravomocí a prodavač v hypermarketu mají stejnou míru sociální distance. Pokud tyto skupiny dále sloučíme, dostaneme čtyři subjektivně vnímané třídy vymezené mírou ochoty k interakci s jejich před-

staviteli: vysokých odborníků, odborných ženských profesí, kvalifikovaných a polokvalifikovaných manuálně i nemanuálně pracujících a nekvalifikovaných povolání s nízkou prestiží. Tyto třídy představují základní kontury subjektivně vnímaného stratifikačního uspořádání v naší společnosti. Při jejich konstrukci nezáleží na vlastním postavení ve stratifikačním systému, sdílí ho jak „ti nahoře“ tak „ti dole“.

literatura

- Allport, G. W. (1954) 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
- Bogardus, E., S. 1925. "Measuring Social Distances." *Journal of Applied Sociology* 9: 299-308.
- Bogardus, E., S. 1947. *The development of social thought*. New York: Longmans, Green.
- Bottero, W., K. Prandy. 2003. "Social interaction distance and stratification." *British Journal of Sociology* 54: 177-197.
- Coxon, A. P. M., P. Davies, C. L. Jones. 1986. *Images of social stratification: occupational structures and class*. London: Sage Publications.
- Hatt, P. K. 1950. "Occupation and Social Stratification." *American Journal of Sociology* 55(6): 533-543.
- Häuberer, J. 2008. "Birds of a Feather Flock Together ... Does my job determine how I see myself and others?" *Socioweb* 2008/7-8: 14-17.
- Krejčí, J., P. Matějů. 1999. „Standardní klasifikace sociálních tříd a statusu.“ *SDA Info* 99/3.
- Laumann, E. O. 1966. *Prestige and association in an urban community; an analysis of an urban stratification system*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- McFarland, D. D., D. J. Brown. 1973. „Social Distance as Metric: A Systematic Introduction to Smallest Space Analysis.“ Pp. 213-252 in E. O. Laumann. *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*. New York: John Wiley.
- Morris, R. T., R. J. Murphy. 1959. "The Situs Dimension in Occupational Structure." *American Sociological Review* 24(2): 231-239.
- Poole, W.C. 1927. "Distance in Sociology." *American Journal of Sociology* 33: 99-104.
- Ryšavý, D. 2003. „Sociální distance vůči Romům. Příklad vysokýchškolských studentů.“ *Sociologický časopis* 39 (1): 55-77.
- Simmel, G. 1992 (1908). „Exkurs über den Fremden.“ Pp. 764-771 in Simmel, G.: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Tuček 2003. „Prestiž povolání jako míra skupinových nerovností.“ Pp. 282-290 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vojtíšková, K. 2007. „Vnímání sociální stratifikace: Ti dole – zaslouží si uznání?“ Pp. 119-135 in J. Šanderová (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: FSV UK

poznámky

- ¹ Vypracování této stati bylo podpořeno juniorským badatelským grantem GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (reg. n. B700280603). Rádi bychom poděkovali Ondřeji Špačkoví za pomoc při analýze a Martě Kolářové za cenné komentáře.
- ² Reprezentativní šetření dospělé populace ČR provedené v prosinci 2007 agenturou FOCUS. Vybráno bylo 1197 respondentů pomocí stratifikovaného náhodného výběru (metoda náhodné procházky). Více informací na www.socdistance.wz.cz.
- ³ Bogardus sice svou metodu nazval škálou sociální distance (tedy vzdálenosti), ale vzhledem k instrukcím respondentům se spíše jedná o „škálu sympatičnosti a porozumění“ [McFarland, Brown 1973].
- ⁴ Laumann použil pro převedení dílčích škál souhlasu u každého výroku týkajícího se intimity vztahu na jednu škálu sociální distance pro každou z posuzovaných profesí sumovanou Likertovu škálu. Guttmanova simplex analýza (sledující strukturu vzájemných korelací položek) ověřila, že škála je jednodimenzionální a ordinální. „Sociální vztahy lze uspořádat na kontinuu daném relativní intimitou možnosti se setkat s určitou osobou“ [Laumann 1966: 36]. Z tohoto důvodu a vedení snahou o časovou úspornost při dotazování jsme použili výroky přímo jako ordinalizovanou škálu.
- ⁵ Standardní mezinárodní škálu prestiže povolání (SIOPS) sestrojil D. Treiman na základě průniku škál z výzkumů prestiže provedených

v několika desítkách zemí po druhé světové válce. Mezinárodní index socioekonomického statusu povolání (ISEI) vznikl na přelomu 80. a 90. let z údajů o vzdělání a příjmech typických pro jednotlivé kategorie zaměstnání. Podrobněji o stratifikačních indexech pojednává článek J. Krejčího a P. Matějů [1999].

⁶ Otázka zněla: „Zkuste u následujících povolání posoudit, jak jsou podle Vás užitečná pro společnost“. K hodnocení byla k dispozici 10-ti bodová škála, kde 10 znamená největší užitečnost.

⁷ Podrobněji na rozdíl mezi subjektivní sociální distancí a obecnou užitečností ukazují výsledky faktorové analýzy (výsledky zde nejsou uvedeny), metody pomocí níž můžeme redukovat počet původních položek (zde posuzovaných povolání) a identifikovat tak latentní dimenze v našem případě hodnocení profesí. Ta v obou případech odhalí společnou hlavní dimenzi obecné prestiže, nicméně další dimenze se poněkud liší. Zatímco u sociální distance lidé hodnotí podobně skupinu odborných ženských profesí jako zdravotní sestra, účetní a sekretářka (viz druhou část článku), v případě společenské užitečnosti vydělují zvláště profese, které jsou důležité pro zdraví, vzdělání a bezpečnost (lékař, zdravotní sestra, učitel, policista). Společensky mimořádně oceňovaná jsou tedy taková povolání s jejichž výkonem je spojeno očekávání služby v neobvyklých životních situacích, kdy se cítíme bezbranní a ohrožení. Uvedené rozdíly tak



poukazují na validitu – rozuměj obsahovou platnost z hlediska toho, co jsme zamýšleli měřit – u obou přístupů k měření subjektivní hierarchizace povolání.

⁸ Podíl pěti subjektivních tříd je následující: 1. vyšší 8%; 2. střední třída 46%; 3. nižší střední 26%; 4. dělnická 7%; 5. nižší 4%. Pro jednoduchost v části porovnávací rozdíly průměrů (obrázek 2 a poznámka 12) používáme sloučené tři kategorie: vyšší, střední a nižší třídy (podíl 8 / 46 / 4 %).

⁹ Když jsme shlukovou analýzu provedli bez této profese výsledek byl stejný, také pokud shlukování proběhlo pomocí jiného postupu (Wardova metoda) odhalena byla stejná seskupení. Struktura shluků je také v zásadě stejná, pokud seskupujeme v jednotlivých sociálních třídách samostatně, liší se jen pořadí jejich spojení.

¹⁰ Pojem *situs* odkazuje k vícedimenzonalitě stratifikačního systému, odráží horizontální charakter zatímco status vertikální. P. Hatt hovoří o „skupinách povolání“ (occupational family), v nichž jsme při jejich hodnocení konzistentní. Ty chápe jako určitou podmnožinu *situsu*, např. *situs* manuální práce tvoří skupiny: stavební řemesla (a v nich jednotlivé profese: elektrikář, truhlář, instalatér), kvalifikovaných montérů, venkovní práce, nekvalifikovaní dělníci. Jde o takovou skupinu povolání, u nichž lze statusový systém považovat za ucelenou

jednotku [Hatt 1950]. Existuje ale i poněkud odlišné pojetí *situsu*, v němž každá *situsová* kategorie musí obsahovat profese s rozpětím statusu od nejnižší do nejvyšší hodnoty. Kupříkladu *situsem* právních orgánů prochází profese celého statusového kontinua: soudce vrchního soudu, právník, policista, dozorce [Morris, Murphy 1959].

¹¹ Tyto skupiny jsou podobné čtyřem hlavním seskupením, které odhalil výzkum kognitivních představ o světě profesí v 70. letech ve Skotsku: odborníci, profese jednajících s lidmi, nekvalifikované profese a řemesla [Coxon at al. 1986].

¹² K ověření distancí mezi skupinami profesí jsme také použili metodu, kterou navrhl E. O. Laumann [1966: kap. 4]. Spočívá v testování rozdílů vzájemných rozdílů průměrných hodnot dvojic profesí (matice 22 x 22) pro každou ze tří subjektivních tříd zvlášť (t-test pro párové srovnání v závislém výběru zohledňujícím počet testů). U všech třech tříd se objevují následující páry profesí se stejnou distancí: majitel/vedoucí obchodu a zdravotní sestra; prodavač a řidič; tovární dělník a mistr; řidič a mistr; uklízečka a stavební dělník; programátor a projektant. Ukazuje se, podobně jako u výsledků shlukové analýzy, že respondenti kategorizují odlišně profese bílých a modrých límečků, neboť stejné dvojice pochází vždy pouze z jedné této skupiny.

Jiří Šafr získal doktorát ze sociologie na Univerzitě Karlově v Praze. Pracuje jako výzkumný pracovník v oddělení Studia sociální struktury Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a v Institutu sociologických studií UK FSV. Zabývá se výzkumem sociálních stratifikace a nerovností (sociální distance, kulturní spotřeba a sociální třídy), sociální spravedlnosti a problematikou společenské koheze a sociálního kapitálu. Externě vyučuje na KŘSZSO FHS UK.

Lze ho kontaktovat na adrese: jiri.safr@soc.cas.cz

Julia Häuberer vystudovala sociologii na Technische Universität Chemnitz. V současnosti působí v oddělení Studia sociální struktury Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a na Institutu sociologických studií UK FSV. Zabývá se výzkumem sociálního kapitálu, sítí a sociálních nerovností a metodologií analýzy kvantitativních dat. Dokončuje disertační práci na téma měření sociálního kapitálu v české společnosti.

Lze ji kontaktovat na adrese: julia.hauberer@soc.cas.cz

medailon

Kdo byl Pavel Machonin

Pavel Machonin byl bezesporu jednou z největších osobností pišících současné sociologické dějiny a jeho odchod znamená obrovskou ztrátu nejen pro vědeckou, ale také pro laickou veřejnost. Jeho životním krédem bylo, že „posláním sociologa je poznávat skutečné sociální vztahy mezi lidmi, nikoliv podléhat módním ideologiím.“ Ve své celoživotní práci se proto snažil co nejrealističtěji vypovídat o sociální skutečnosti a zabývat se reálnými otázkami a výsledky, ke kterým dospěl, psát co možná nejsrozumitelnějším jazykem [Petrušek, Tuček 2007: 822].

Osobnost Pavla Machonina byla úzce spjata s důležitými milníky jak historickými, tak sociologickými. V šedesátých letech byl jedním z prvních sociálních vědců, kteří se zásadně podíleli a iniciovali znovuzrození české sociologie po temném období, kdy byla označována za buržoazní „pavědu“ [Večerník 2008: 587]. Jeho práce v tomto období, které předcházelo Pražskému jaru 1968, je pro sociologii velmi důležitá. Roku 1965 vznikl při Československé akademii věd samostatný Sociologický ústav a zároveň byla obnovena činnost Soci-

ologického časopisu. Ředitelem ústavu se stal právě Machonin, pod jehož vedením byl ustaven tým badatelů, kteří připravili empirický výzkum sociální stratifikace. výsledky tohoto šetření reálně zobrazily tehdejší českou společnost a poskytly pohled oproštěný od ideových nánosů.

Další Machoninovou zásluhou bylo hledání a motivování nových výzkumníků, na což dokázal sehnat peníze od tehdejší vlády. Lze říci, že pod jeho vedením bylo vybudováno jádro výzkumného týmu a teorie a metodologie mnohorozměrné-